

САМОПРЕДСТАВНИЦТВО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СУДОВА ПРАКТИКА

SELF-REPRESENTATION OF A LEGAL ENTITY IN CIVIL PROCEDURE: JUDICIAL PRACTICE

Дяченко С.В., к.ю.н., доцент,
адвокат,

доцент кафедри цивільного права та процесу
Університет державної фіскальної служби України
orcid.org/0000-0002-0104-2769

Корнійчук С.Л., здобувач
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

Розкрито зміст і становлення інституту самопредставництва юридичних осіб у цивільному процесі. Методологічну основу дослідження склали такі методи, як порівняння, герменевтичний, аналіз, діалектичний і формально-логічний. Розглянуто теоретичні й практичні аспекти самопредставництва юридичної особи в цивільному процесі. Проведено порівняльний аналіз нової та старої редакції Цивільного процесуального кодексу України. Проаналізовано внесені зміни до Конституції України стосовно самопредставництва юридичної особи в умовах монополії адвокатури. Проведено порівняння поняття представництва й самопредставництва відповідно до чинного законодавства України. Розглянуто документи, які потрібно представити в суді для підтвердження самопредставництва юридичної особи в цивільному процесі. Досліджено проблемні питання застосування інституту самозахисту юридичних осіб у судовій практиці. Приділено увагу думкам науковців-правників та юристів-практиків стосовно самопредставництва юридичної особи в цивільному процесі. Названо особливості застосування новели самопредставництва юридичних осіб у цивільному процесі:

- 1) самопредставництво здійснюється керівниками юридичних осіб, членами виконавчого органу або уповноваженими на те органами;
- 2) діє на підставах закону, положення, трудового договору, статуту, не може діяти на засадах довіреності.

За результатами дослідження встановлено, що Цивільним процесуальним кодексом України не допрацьовані положення, що повноцінно регулювали б інститут самопредставництва юридичних осіб. Практичність зроблених висновків спрямована на вдосконалення інституту самопредставництва юридичної особи в цивільному процесі й подальше впровадження реформ у Цивільний процесуальний кодекс України щодо теоретичного й методологічного застосування цього інституту.

Ключові слова: самопредставництво, юридична особа, керівник юридичної особи, орган юридичної особи, монополія адвокатури, суд.

The content and formation of the institute of self-representation of legal entities in civil proceedings are revealed. The methodological basis of the study were such methods as comparison, hermeneutic, analysis, dialectical and formal-logical. Theoretical and practical aspects of self-representation of a legal entity in civil proceedings are considered. A comparative analysis of the new and old versions of the Civil Procedure Code of Ukraine. The amendments to the Constitution of Ukraine concerning the self-representation of a legal entity in the conditions of the bar monopoly are analyzed. A comparison of the concept of representation and self-representation in accordance with current legislation of Ukraine. The documents that need to be submitted to the court to confirm the self-representation of a legal entity in civil proceedings are considered. Problematic issues of application of the institute of self-defense of legal entities in judicial practice are investigated. Attention is paid to the opinions of legal scholars and legal practitioners regarding the self-representation of a legal entity in civil proceedings. The peculiarities and application of the novella of self-representation of legal entities in civil proceedings are named, such as: 1) self-representation is carried out by heads of legal entities, members of the executive body or authorized bodies; 2) acts on the basis of law, regulations, employment contract, charter, may not act on the basis of a power of attorney. According to the results of the research, it has been established that the Civil Procedure Code of Ukraine has not finalized the provisions that would fully regulate the institution of self-representation of legal entities. The practicality of the conclusions is aimed at improving the institution of self-representation of a legal entity in civil proceedings and further implementation of reforms in the Civil Procedure Code of Ukraine on the theoretical and methodological application of this institution.

Key words: self-representation, legal entity, head of legal entity, body of legal entity, monopoly of advocacy.

Постановка проблеми. Інститут процесуального представництва бере свої джерела ще з давньоруського періоду, але ключовим все ж таки є початок ХХ ст., а все тому, що стала поширена безоплатна правова допомога, для цього послугувала низка чинників, зокрема Перша світова війна, знедолені люди, їх важке становище й не змога сплатити за надання послуги процесуальних представників. Щодо нашого часу, реформування та ведення не закінчуються, були внесені зміни в Основний закон України, а також у Цивільний процесуальний кодекс України, що дозволяє юридичним особам самопредставляти себе в суді. Здається, нічого незрозумілого й дискусійного, на перший погляд, немає, навпаки, допомога для бізнесу, змога захиститися власними силами, але разом із цим дотепер ведуться дискусії на цю тему. Думки розділяються, хтось підтримує думку ототожнення самопредставництва й представництва, хтось вважає це «штучним винаходом», а хтось – «важелем допомоги» бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання представництва й самопредставництва в цивільному

процесі досліджено в багатьох працях науковців, таких як Б. Черепакін, В. Резнікова, В. Цюра, Г. Шершеневич, Д. Іванчулинець, Є. Харитонов, І. Павлуник, І. Гелецька, К. Скловський, Н. Нерсесов, О. Россина, О. Русина, С. Чванкін, С. Братусь, С. Бичкова, С. Коросед та інші. Але у світлі таких подій, як зміни конституції, впровадження «адвокатської монополії», прийняття змін до процесуального законодавства, введення поняття «самопредставництво» не досліджено. Аналізом такого питання займалися відомі юристи-практики, такі як Д. Монастирський, Л. Белкін, Л. Мішакіна, М. Жуков, О. Главацький, О. Прудкий, О. Худенко, Ю. Колос та інші.

Метою статті є аналіз становлення інституту самопредставництва юридичних осіб у цивільному процесі. Порівняння та уточнення відмінностей між представництвом і самопредставництвом. Визначення теоретичних особливостей самопредставництва юридичної особи. Розгляд практичних ситуацій застосування самопредставництва юридичних осіб у судовій практиці й зазначення

аспектів позитивного застосування інституту самопредставництва юридичних осіб у цивільному процесі в умовах реформування законодавства.

Новизна. Законодавець у 2016 році визнав, що представництво має здійснюватися фахово. Обов'язково фахово, обов'язково певними конкретними особами, тобто адвокатами або прокурором. У принципі, за певною юридичною навантаженістю це тотожні особи, оскільки вони є фахівцями в галузі права, мають відповідні ліцензії / дозволи, тобто вони пройшли певну державну сертифікацію. До Конституції України в червні 2016 року внесли відповідні зміни й встановили, що з 1 січня 2017 року у Верховному Суді, з 1 січня 2018 року в судах апеляційної інстанції та в судах першої інстанції з 1 січня 2019 року представництво здійснюється виключно адвокатами або прокурорами. Тобто станом на 1 січня 2020 року в судах мали б фактично брати участь у судових засіданнях усіх ланок судової системи або адвокати, або прокурори. Водночас виникли труднощі, зокрема інститут представництва органів державної влади й місцевого самоврядування залишився на тому самому рівні, яким і був у 2016 році. Представники, довіреності й накази, внесення змін до статутів і положень – почав вибудовуватися новий механізм, так зване самопредставництво, коли представник наділений повними повноваженнями керівника органу, який він представляє. Для цього була розроблена певна практика Верховним Судом і відбулися певні зміни: були розроблені положення, інструкції, були внесені особи в державний реєстр як особи, які мають право без довіреності представляти інтереси відповідного органу. Така тема самопредставництва є відносно новою в правоустановчій судовій практиці, що й стало підставою для обрання напряму дослідження авторами статті.

Виклад основного матеріалу. Становлення інституту самопредставництва відбулося через внесення змін до Конституції України в розділі правосуддя [1], а також набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» від 18 грудня 2019 року [2] й внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [4].

Так, ст. 1312 Конституції проголосила, що тільки адвокат може здійснювати представництво іншої особи в суді, цим самим закріпивши адвокатською монополією, але водночас передбачивши й винятки, одним з яких стає самопредставництво [1].

Значення терміну «самопредставництво» викладено в ч. 3 ст. 58 ЦПК України, де чітко прописано, що здійснення представництва юридичною особою в судовому процесі відбувається через свого керівника або члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) [3].

Варто зауважити, що в господарському й адміністративному процесі є також новела «самопредставництва» юридичної особи, це свого роду уніфікація із цивільним судочинством, так, юридична особа через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти в інтересах юридичної особи відповідно до статуту, положень і закону, представляє себе в суді (ч. 3 ст. 56 Господарського процесуального кодексу України, ч. 3 ст. 58 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України).

Щодо отождолення термінів «самопредставництво» й «представництво», то варто розглянути думки прихильників цього твердження.

На думку М. Шпака, інститут самопредставництва має суперечний характер, адже викликає колізію щодо виключного представництва адвокатами в суді, не беручи до уваги винятків, передбачених законодавством [4, с. 74].

Думка Л. Мішакіної відрізняється: прийняття норми щодо самопредставництва дає змогу юридичним особам захищати себе власними силами, існують випадки, коли через брак юридичної освіти в керівника або через тривалість процесу вони не можуть займатися справою, тоді вони можуть представляти свої інтереси через юриста, котрий є в штаті, але з додержанням закону й адвокатської етики [5].

Своєю чергою зміст «представництва» регламентовано Законом України «Про адвокатуру й адвокатську діяльність», а саме в п. 9 ч. 1 ст. 1 зазначається, що представництво є видом адвокатської діяльності, яка забезпечує здійснення відповідних прав та обов'язків у судочинстві клієнтом, а також інших державних органах стосовно юридичних і фізичних осіб, захист прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача й відповідача в кримінальному провадженні [6].

Погляди правників стосовно представництва різняться, а саме в характеристиках застосування.

Так, наприклад, Є. Северова, підтримує думку, що особи, котрі не в змозі самостійно здійснювати захист своїх прав і свобод, через певні перешкоди за допомогою законного представника реалізують своє право [7, с. 33].

У М. Джафарова думка відрізняється, він вважає, що не потрібно отождолювати «представництво» з «інститутом представництва», оскільки перше позначає процесуальну діяльність, а друге – сукупність процесуально-правових норм і закріплених у нормах основоположних засад [8, с. 43–44].

Поряд із вищенаведеними думками вбачаються цікавими погляди С. Дяченка, Ю. Рябченка, Л. Самілик: вони розглядають цивільне процесуальне представництво саме як форму надання допомоги правового характеру, тобто одна особа допомагає іншій відповідно до форми процесуальних дій і з представництвом інтересів особи, але її повноваження набувають сили й у справах цивільного характеру [9, с. 80].

Для підтвердження представництва в суді потрібно надати певні документи, а саме довіреність, посвідчення адвоката й включення до Єдиного реєстру адвокатів України.

Це засвідчується, зокрема, ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру й адвокатську діяльність», де зазначається, що адвокатська діяльність впроваджується саме на підставі договору про надання правової допомоги. І документами, що засвідчують адвокатську діяльність, можуть бути безпосередньо договір про надання правової допомоги, ордер, довіреність і доручення органу [6].

Відповідно, самопредставництво не може діяти на довіреності, а тільки на статутних документах, а також пред'явленні документів, які підтверджують повноваження представника.

Як відомо, гарантом захисту прав у суді є Конституція України, але водночас на всі правовідносини, що виникають у нашій державі, поширюється юрисдикція суду. Одним із головних завдань суду є захист прав і законних інтересів осіб. Це підкреслюють і міжнародні норми, зокрема ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, де вказується, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи з урахуванням розумних строків судом, який безпосередньо розв'язує справу [10]. Також варто зауважити, що Україна – частина Європи, тому не потрібно втрачати можливості запозичення досвіду зарубіжних країн у національне законодавство, зокрема, це дасть переваги в розв'язанні цивільних справ, наділивши рівними й балансуючими повноваженнями сторони й суд [11]. Стара редакція Цивільного процесуального кодексу України не окреслювала право самозахисту юридичних осіб у цивільному процесі.

Так, у старій редакції Цивільного процесуального кодексу України в ст. 110 вказувалося, що громадяни можуть вести свої справи в суді особисто або через свого представника. Що стосується юридичних осіб, то їх можуть

представляти їхні органи в межах наданих їм повноважень відповідно до закону, статуту чи положень. Також розглядалося передоручення ведення справи одного представника іншому. Стосовно правового становища процесуального представника, то чіткість їх повноважень була визначена ст. ст. 98, 112, 113, 117 Цивільного процесуального кодексу України. Але варто зауважити, що представником міг бути будь-хто, адже статті, що передбачала юридичну освіту в представника цивільного процесу, не було.

Що стосується процесуальних кодексів у нових редакціях, і загалом Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України 2017 року, був здійснений фактичний поділ представництва на категорії – це участь у справі через керівника або іншу уповноважену особу, тобто «самопредставництво», й через адвоката, уповноваженого відповідно до закону, іншими словами, «професійного представника». За новою редакцією ЦПК представники належать до окремої групи суб'єктів, унаслідок чого з'явився новий параграф 2 «Представники».

Чому ж все-таки відбулися зміни? Усе просто: парламент не був готовий до монополії адвокатів, тому Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» дав можливість самозахисту юридичним особам, представленим «інститутом самопредставництва юридичних осіб» [2]. Усе вище перераховане закріпило можливість юридичної особи здійснювати самопредставництво й самозахист, тобто самостійно представляти себе через свої органи в суді із застосуванням заходів протидії, не заборонених законом [9], своєю чергою обійшовши норми Конституції щодо виключного представництва адвокатами інших осіб у суді.

У судовій практиці чимало справ повертається через не підтвердження працівника, малозначущість спорів, трудові договори не містять положень повноважень юрисконсультів та інше.

Приписами норм процесуального права юридична особа бере участь у справі через свого керівника.

Ця норма помилково трактувалася стосовно справи № 320/2057/19 у КАС Верховного Суду (далі – ВС) під час подання касаційної скарги Університету державної фіскальної служби України на підтвердження повноважень, адже скарга підписалася виконувачем обов'язків ректора, хоча в Єдиному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань відомості про нього відсутні, керівником є інша особа. Відповідно, в прийнятій касаційній скаргі відмовили й повернули за відсутності доказів підтвердження особи як керівника [12].

Чітке пояснення також відбулося і по справі №200/7539/19-а КАС Верховного Суду (далі – ВС), що для того, щоб діяти на засадах самопредставництва, особі потрібно, щоб у трудовому договорі, належному законі

або положенні містилися чіткі права цієї особи діяти в інтересах і від імені юридичної особи [13].

Підсумовуючи, Касаційний господарський суд ВС пропонує розгляд самопредставництва як відповідне право одноосібного виконавчого органу (керівника) чи голови (уповноваженого члена) колегіального виконавчого органу діяти від імені такої особи без довіреності, а на засадах закону, статуту й трудових положень [14].

Судова практика Верховного Суду й вищих спеціалізованих судів у розгляді цивільних справ свідчить про те, що у випадку участі керівника юридичної особи на підставі довіреності, а не установчих документів, такий представник без адвокатського посвідчення не допускається до провадження [15; 16]. Таким чином, здійснення самопредставництва юридичної особи в суді можливе, якщо представник (керівник або інша уповноважена особа) діє на підставі установчих документів (статуту, положення) або закону.

На підставі вищевикладеного варто продовжувати реформування інституту самопредставництва юридичних осіб у цивільному процесі. Доцільно провести уніфікацію та створити однозначність між усіма нормативно-правовими актами, що регулюють інститут самопредставництва юридичних осіб. Варто внести теоретичні засади до Цивільного кодексу України. Адже за Цивільним кодексом юридична особа діє через свої органи на підставі статутних документів, тобто відсутнє положення «через інших осіб», котрі діють на підставах трудового договору (контракту). За Цивільним кодексом України працівник може діяти на підставах довіреності, звідси зрозуміло, що це будуть відносини представництва, а не самопредставництва, тим самим створюючи невідповідність між законами.

Висновки. Розглянувши самопредставництво юридичної особи в цивільному процесі, можна дійти висновку, що, по-перше, юридичні особи відповідно до змін процесуального законодавства можуть самопредставляти себе в суді через керівника й свої органи; по-друге, отожднення понять «представництво» й «самопредставництво» не сумісне, адже вони діють на різних підставах. Джерелом цього виступає те, що юридична особа діє в суді у власних інтересах, а представництво вбачає в собі представлення інтересів іншої особи. Позитивний характер інституту самопредставництва однозначно є, зокрема він викладається в розширенні прав юридичних осіб на самозахист і самопредставлення в суді. Водночас через відсутність однозначності в законах і неповноту дослідження цього інституту виникають курйозні ситуації в судовій практиці. Безумовно, з удосконаленням законодавства зміни, що відбулися, стануть виправданими й необхідними, тому для юридичних осіб самопредставництво – безпосередній важіль допомоги, котрий варто тільки правильно застосувати під час захисту своїх прав та інтересів. Але також потрібно розуміти, що це тільки право, а не обов'язок – самопредставляти себе в суді, тому можна за потреби звернутися до кваліфікованого представника (адвоката).

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (станом на 01 січня 2020 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.04.2021).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» дав можливість самозахисту юридичним особам, представленим «інститутом самопредставництва юридичних осіб» : Закон України від 18 грудня 2019 р. № 390-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-20#Text> (дата звернення: 03.04.2021)
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. С. 492.
4. Шпак М.В. Окремі законодавчі пропозиції щодо реформування інституту професійного представництва адвоката у цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивільного та господарського судочинства в аспекті судово-правової реформи* : матеріали науково-практичної конференції студентів та аспірантів, м. Харків, 24 листопада 2017 р. ; за заг. ред. К.В. Гусарова. Харків : ТОВ «Оберіг», 2017. С. 73–74
5. Мішакіна Л.Т. Самопредставництво юридичної особи в суді. *Юрист і Закон*. № 21. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012770 (дата звернення 22.03.2021).

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-VI (в редакції від 05 січня 2017 р.) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 22.03.2021).
7. Северова Є.С. Представництво як засіб реалізації громадянами своїх прав: від Римського до сучасного права України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2001. Вип. 13. С. 33–35.
8. Джафарова М.В. Поняття процесуального представництва: проблеми дефініції. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 37–44.
9. Дяченко С.В., Рябченко Ю.Ю., Самілик Л.О. Цивільний процес України : практикум. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 316 с.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.04.2021).
11. Дяченко С.В., Песоцька Ю.В. Європейський принцип “case management” та необхідність його реалізації в цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/34.pdf (дата звернення: 09.04.2021).
12. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24 лютого 2020 р. у справі № 320/2057/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94643398> (дата звернення 22.03.2021).
13. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24 лютого 2020 р. у справі № 200/7539/19-а. *Ліга 360* : вебсайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87808797> (дата звернення 22.03.2021).
14. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 23 листопада 2020 р. у справі № 908/592/19. *Ліга 360* : вебсайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93006009> (дата звернення 22.03.2021).
15. Ухвала Верховного Суду від 01 лютого 2018 р. по справі № 236/1048/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71952633> (дата звернення 22.03.2021).
16. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 20 листопада 2017 р. по справі № 236/1048/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70845914> (дата звернення 22.03.2021).